

Περίθαλψη των τραυματιών αγωνιστών στην Ελληνική Επανάσταση του 1821

Ελένη Γιώτη¹, Λαμπρινή Βήκα²

1. Σχολική Νοσηλεύτρια, M.Sc., ΕΕΕΕΚ Ιωαννίνων

2. Φιλολόγος, Υποψήφια M.Sc.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Πρόκειται για μία ιστορική ανασκόπηση της υγειονομικής κατάστασης στην Ελληνική Επανάσταση. Οι προσπάθειες στήριξης και προετοιμασίας της επανάστασης του 1821, περιλάμβανε την οργάνωση δομών, την εξεύρεση οικονομικών πόρων, την συλλογή εφοδίων πολέμου, την ψυχική προετοιμασία, αλλά δεν περιλάμβανε μέριμνα για ιατρονοσηλευτική και φαρμακευτική περίθαλψη των τραυματισμένων αγωνιστών. Από τον πρώτο κιόλας καιρό της επανάστασης, οι Έλληνες κατάλαβαν τις ελλείψεις σε υγειονομικό υλικό και προσωπικό. Έπρεπε να περιθάλψουν τόσο τους τραυματίες του πολέμου όσο και τους ασθενείς από επιδημίες και άλλες ασθένειες. Πολλοί πτυχιούχοι φιλοσοφίας, αστρονομίας και άλλων επιστημών ασκούσαν και Ιατρική, οι γνώσεις των οποίων περιοριζόταν κυρίως σε μια φυσιοδικού τύπου αντίληψη της ιατρικής πραγματικότητας. Παράλληλα κομπογιαννίτες και τσαρλατάνοι στηριζόταν στην προηγούμενη εμπειρία τους και προσέφεραν ιατρική βοήθεια. Οι συνεχείς και απρογραμμάτιστες μετακινήσεις των στρατιωτικών δυνάμεων, οι πολιορκίες οχυρών και πόλεων, η αναγκαστική μετακίνηση μεγάλου αριθμού κατοίκων από την ύπαιθρο σε οχυρωμένα αστικά κέντρα, οι συνεχείς μάχες, η έλλειψη πόσιμου νερού, τροφίμων και φαρμάκων έκαναν τις υγειονομικές συνθήκες τραγικές. Ο φιλελληνισμός, ο εθελοντισμός, η συμβολή της γυναίκας, η οικονομική ενίσχυση από τους έχοντες και η ισχυρή θέληση για ελευθερία ήταν αυτά που βοήθησαν στην καλύτερευση των συνθηκών.

Λέξεις Κλειδιά: Αγωνιστές, Ελληνική Επανάσταση, ιατρονοσηλευτική φροντίδα, τραυματίες

Υπεύθυνος αλληλογραφίας: Ελένη Γιώτη
e-mail: gioti.el@gmail.com

Ημερομηνία υποβολής: 22/10/2021
Ημερομηνία δημοσίευσης: Δεκέμβριος 2022

Σημείωμα εκδότη: Η παρούσα δημοσίευση εκφράζει την προσωπική άποψη των συγγραφέων.

Αναφορά του άρθρου ως: Γιώτη Ε. & Βήκα Λ. (2022). Περίθαλψη των τραυματιών αγωνιστών στην Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ελληνικό Περιοδικό Νοσηλευτικής Επιστήμης 15(4): 49-56, <https://doi.org/10.24283/hjns.202245>

ΒΑΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ

- Η δημόσια υγειονομική κατάσταση στην έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης
- Ποιοι παρείχαν την ιατρονοσηλευτική φροντίδα
- Η περίθαλψη (είδος και ποιότητα) των Ελλήνων αγωνιστών
- Τα πρώτα νοσοκομεία στα μετόπισθεν αλλά και στα πεδία μαχών

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, άρχισε η περίοδος της Οθωμανικής καταδυναστεύσης που κράτησε περίπου 400 χρόνια. Σε όλα αυτά τα χρόνια η φλόγα για την ελευθερία δεν έσβησε ποτέ. Πάντα στην συνείδηση των υπόδουλων Ελλήνων, η Οθωμανική αυτοκρατορία, φάνταζε ως μια διαρκής προσωρινότητα. Σε όλα αυτά τα χρόνια έχουν καταγραφεί διάφορα κινήματα και εξεγέρσεις, ποικίλης εμβέλειας, που όμως αποτύγχαναν γιατί δεν ήταν συντονισμένα και επαρκώς οργανωμένα. Μέχρι που 7 χρόνια πριν την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης 1821, μία μυστική οργάνωση ιδρύθηκε από τρεις άσημους εμπόρους ή γραμματείς εμπόρων, τον Εμμανουήλ Ξάνθο, τον Νικόλαο Σκουφά και τον Αθανάσιο Τσακάλωφ. Αυτή η οργάνωση ήταν η Φιλική Εταιρεία, που ιδρύθηκε το 1814 στην Οδησό της Ρωσίας, με σκοπό τον οργανωμένο συντονισμό και προετοιμασία για τον ένοπλο αγώνα των Ελλήνων για ανεξαρτησία. Ως οργάνωση ήταν μυστική, το ίδιο και τα ονόματα των μελών της τα οποία κάθε μέρα πολλαπλασιάζονταν. Τα νέα μέλη δοκιμάζονταν για ένα διάστημα και στη συνέχεια εντάσσονταν στην οργάνωση, αφού έδιναν όρκο πίστης και αφοσίωσης, συνήθως μπροστά σε ιερέα. Για τους παραβάτες η προβλεπόμενη τιμωρία ήταν ο θάνατος. Οι Φιλικοί υπέγραφαν με ψευδώνυμα, επικοινωνούσαν με κρυπτογραφικό αλφάβητο και χρησιμοποιούσαν συνθηματικά στην αλληλογραφία τους (Ιστορία Γ' Λυκείου κεφ. Α2,3).

Ο δρόμος για την έναρξη της επανάστασης, ήταν πλέον μονόδρομος. Τεράστια η οργανωτική προσπάθεια των μελών της Φιλικής Εταιρείας, καθώς ο ελληνισμός που έπρεπε να επικοινωνήσουν ήταν διάσπαρτος σε ένα ευρύ γεωγραφικό χώρο, ενώ παράλληλα δεν έπρεπε να γίνουν αντιληπτοί από τους Οθωμανούς. Η οργανωτική προσπάθεια περιλάμβανε την εξασφάλιση οικονομικών πόρων και εφοδίων, την οργάνωση δομών, την συγκρότηση αξιόμαχων δυνάμεων καθώς και την ψυχική προετοιμασία των υπόδουλων Ελλήνων. Δεν υπήρξε όμως καμιά ιδιαίτερη μέριμνα στο νοσηλευτικό τομέα, καμιά πρόβλεψη αντιξοοτήτων, καμιά οργανωτική προετοιμασία για την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των μαχητών και την ιατροκοινωνική προστασία των αμάχων. Αφού,

εκτός από τους τραυματισμένους αγωνιστές είχαν να αντιμετωπίσουν και τους μάχιμους νοσούντες από επιδημίες κυρίως.

Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Η υγειονομική κατάσταση προ και λίγο μετά την έναρξη της επανάστασης, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί τραγική. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στον Ελληνικό στόλο που ήταν επανδρωμένος με περισσότερους από 4.000 ναύτες, δεν υπήρχε ούτε ένας γιατρός (Λειβαδάρας, 2012). Αλλά και στο στρατό ξηράς η κατάσταση ήταν άθλια. Πριν την έναρξη της επανάστασης ο αριθμός των γιατρών ήταν περίπου 90 και εξυπηρετούσαν 1.000.000 πληθυσμό. Μετά την επανάσταση ο αριθμός των γιατρών ποτέ δεν ξεπέρασε τους 500, ενώ οι ανάγκες για ιατρονοσηλευτική φροντίδα αυξήθηκε κατακόρυφα λόγω του πλήθους των τραυματιών από τις μάχες, αλλά και των ασθενών από επιδημίες που ήταν η μάστιγα της εποχής εκείνης (Παπαγεωργίου, 1965).

Οι υγειονομικές συνθήκες διαβίωσης, διατροφής και ένδυσης επιδεινώθηκαν με την έναρξη της επανάστασης εξαιτίας των συνεχόμενων και απρογραμμάτιστων μετακινήσεων των αγωνιστών λόγω των συχνών πολεμικών αντιπαραθέσεων από τη μία και της μετακίνησης πλήθους ανθρώπων προς μεγαλύτερες πόλεις, από την άλλη, για λόγους ασφάλειας αφού ήταν κάπως οχυρωμένες. Αυτό σήμαινε έλλειψη πόσιμου νερού, τροφίμων και φαρμάκων που οδηγούσε σε ψυχοσωματική εξόντωση των αγωνιστών. Έπιναν νερό από πηγάδια που ήταν μολυσμένα είτε από τα πτώματα που πετούσαν μέσα, είτε από περιουσιακά στοιχεία που έκρυβαν οι κάτοικοι όταν έφευγαν με την ελπίδα να τα ξαναβρούν, είτε τα μόλυναν επίτηδες οι εχθροί. Η τροφή των αγωνιστών περιλάμβανε ψωμί, κυρίως από καλαμπόκι και λιγότερο ψάρι, κρέας, κρασί, ρακή και λάδι. Όμως σε μεγάλες πολιορκίες η έλλειψη τροφής οδήγησε στην κατανάλωση όλων των ειδών κατοικίδιων ζώων ακόμη και των δερμάτων τους. Επίσης πολλές φορές κατέφευγαν και στην νεκροφαγία. Δυσεντερία, χολέρα, πανώλη, ευλογιά και ελονοσία ήταν οι συνηθέστερες ασθένειες που συχνά εξελίσσονταν σε επιδημίες λόγω των αντίξοων συνθηκών και προκάλε-

σαν αθροιστικά περισσότερους θανάτους συγκριτικά με τις απώλειες στα πεδία των μαχών (Βαλαώρας).

ΠΟΙΟΙ ΠΑΡΕΙΧΑΝ ΤΗΝ ΙΑΤΡΟΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ

Πρακτικοί ή εμπειρικοί

Οι πρακτικοί ή εμπειρικοί ιατροί ήταν εκείνοι που ασκούσαν τη λεγόμενη «Δημώδη ή Λαϊκή Ιατρική» και περιλάμβανε ένα μεγάλο φάσμα ατόμων. Αυτό που τους ξεχώριζε ήταν η έντιμη άσκηση της ιατρικής επιστήμης. Ήταν άτομα με υψηλό ήθος, ανιδιοτελείς και με βαθύ το αίσθημα της φιλοπατρίας και του αλτρουισμού. Ενέπνεαν μεγάλη εμπιστοσύνη και έχαιραν εκτίμησης από τους απλούς πολίτες της χώρας(5). Μεταξύ αυτών υπήρχαν πολλοί ιερωμένοι και μοναχοί διάσημοι για τις ιατρικές γνώσεις τους. Οι πρακτικοί ασκούσαν ιατρική, σε ορεινές κυρίως περιοχές της χώρας. Ασχολούνταν με την ανάταξη εξαρτημάτων και καταγμάτων, την περιποίηση τραυμάτων και την πραγματοποίηση μικροεπεμβάσεων. Επίσης παρασκεύαζαν φάρμακα και συνέλλεγαν βότανα, τα οποία χορηγούσαν, κατά περίπτωση, σε ασθενείς και τραυματίες (Πουρναρόπουλος, 1973).

Οι γνώσεις που είχαν προερχόταν κυρίως από:

- τη μετάδοση γνώσεων από γενιά σε γενιά (Κούζης, 1977) (από πατέρα που ήταν γιατρός ή είχε γνώσεις ιατρικής σε γιο).

- σχετικές γνώσεις και δεξιότητες που αποκόμιζαν από τη λειτουργία ιατροφαρμακευτικών σχολείων που λειτουργούσαν σε Αθήνα (Εμμανουήλ, 1948), Καρπενήσι (Βασιλείου, 1960), Σπάρτη (Αθανασόπουλος, 1965) και Χίο (Παϊδούσης 1939).

- τα λεγόμενα Ιατροσόφια ή γιατροσόφια - χειρόγραφοι ιατρικοί κώδικες, που περιείχαν ιατρικά κείμενα από παλαιά (Ιπποκράτης) και νεότερα ιατρικά συγγράμματα. Βεβαίως τα πιο πολλά Ιατροσόφια ή γιατροσόφια δεν ήταν επιστημονικά τεκμηριωμένα καθώς περιείχαν στοιχεία μαγείας, αντιμαγικά φίλτρα, ξορκισμούς κ.λπ. Περιείχαν όμως και περιγραφές νόσων, χειρουργικές οδηγίες και κυρίως μεγάλους καταλόγους θεραπευτικών βοτάνων με ενδείξεις και οδηγίες για τη χρήση τους. (Σχίζας, 2002&2009)

Κομπογιαννίτες και τσαρλατάνοι

Ιατρικές πράξεις και φαρμακευτικά παρασκευάσματα χορηγούσαν και οι λεγόμενοι κομπογιαννίτες και τσαρλατάνοι στη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα. Δρούσαν κυρίως σε μεγάλα αστικά κέντρα. Οι κομπογιαννίτες και τσαρλατάνοι ήταν ψευτογιατροί, που σπηριζόταν μόνο σε προηγούμενη εμπειρία που είχαν και

περισσότερο ακόμη στην πειθώ του λόγου που διέθεταν. Κύριος σκοπός τους ήταν το οικονομικό όφελος, για αυτό και η θεραπευτική αγωγή που πρότειναν περιείχε βότανα που ήταν αδύνατο να βρεθούν αλλά και η εφαρμογή τους ήταν πολύπλοκη έως αδύνατη (Σχίζας, 2002).

Ονομάστηκαν κομπογιαννίτες από το ουσιαστικό “κόμπος” και το ρήμα “υγιαίνω”, γιατί φορούσαν ένα μαντήλι στο λαιμό που το έδεναν κόμπους, μέσα στο οποίο τοποθετούσαν βότανα με τα οποία υγιαίνανε τις ασθένειες. Επίσης ονομαζόταν τσαρλατάνοι που σημαίνει αγύρτες/απατεώνες, αλλά και Ματσοκάριδες από την μαγκούρα/ρόπαλο (mazuka) που κρατούσαν (Βασιλείου, 2020).

Γνωστοί στην κατηγορία των κομπογιαννιτών ήταν και οι Βικογιατροί με σημαντική διαφορά όμως ότι χρησιμοποιούσαν βότανα μόνο από τη χαράδρα του Βίκου και από την συγκεκριμένη περιοχή. Επιδείκνυαν σεβασμό, εντιμότητα και συνέπεια στο έργο τους με αποτέλεσμα πολλοί ιστορικοί να τους κατατάσσουν στην κατηγορία των εμπειρικών γιατρών.

Οι επιστήμονες ιατροί

Η Υγειονομική υπηρεσία κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821 ήταν σχεδόν ανύπαρκτη τόσο ως οργανωμένη διοικητική δομή όσο και ως εκπαιδευμένο υγειονομικό προσωπικό. Όπως ήδη αναφέρθηκε, λίγο πριν την έναρξη της επανάστασης ο αριθμός των επιστημόνων γιατρών ήταν πολύ μικρός, προερχόταν συνήθως από αστικές και εύπορες οικογένειες και περιγράφανε στην καθαρεύουσα τις ασθένειες και τη θεραπεία τους. Με την έναρξη της επανάστασης έγινε αμέσως αντιληπτή η έλλειψη ιατρικού προσωπικού και υγειονομικού - φαρμακευτικού υλικού. Έχοντας προκύψει αυτή η μεγάλη ανάγκη αρκετοί νέοι, πήγαν σε Πανεπιστήμια για να σπουδάσουν Ιατρική τα οποία ήταν κυρίως αυτά της Πάδοβας, της Παβίας, της Πίζας και της Βιέννης (Παναγιωτάκος, 1953).

Από τους επιστήμονες γιατρούς λίγοι ήταν αυτοί που συμμετείχαν στο ένοπλο σκέλος της επανάστασης για να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στους αγωνιστές στα πεδία των μαχών (Λάζαρος, 2014). Όσοι ασχολήθηκαν με τους αγωνιστές κυρίως ήταν για να αντιμετωπίσουν παθολογικές καταστάσεις και πολύ λιγότερο για να αντιμετωπίσουν κακώσεις και τραύματα.

Οι περισσότεροι εξελίχθηκαν και απέκτησαν αξιώματα στην κλίμακα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπως οι γιατροί Μαυροκορδάτος και Νικούσιος οι οποίοι έγιναν Μεγάλοι Διερμηνείς. Με δεδομένη τη μεγάλη έλλειψη ιατρών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και σε συνδυασμό με τις μεγάλες επιδημίες (κυρίως πανώλη,

χολέρα και ευλογιά) η συμπεριφορά των Οθωμανών απέναντί τους ήταν εξαιρετικά επιεικής όπως το αναφέρει ο Κοραΐς «...*θηριώδες έθνος εις μόνους τους ιατρούς αναγκάζεται να υποκρίνεται κάποιαν ημερότητα*» (Πουρναρόπουλος, 1953)

Άλλοι γιατροί όπως ο Ηπίτης έμειναν στην Ευρώπη και οργάνωσαν φιλελληνικά κομιτάτα. Άλλοι έγιναν μεγάλοι πολιτικοί της επανάστασης όπως ο Α. Μαυροκορδάτος, ο Ι. Κωλέττης αλλά και ο Ιωάννης Καποδίστριας ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδος. Και άλλοι έγιναν διαφωτιστές του έθνους όπως ο Αδαμάντιος υ922 Κοραΐς. Τον Ρήγα Φεραίο τον πλαισίωσαν και τον στήριξαν στους αγώνες του πολλοί γιατροί (Εμμανουήλ Ιωάννης, Πολύζος Νικόλαος, Κυρίτης Ιωάννης, Νικολαΐδης Δημήτριος ... οι φοιτητές της Ιατρικής Καρακάσης Κωνσταντίνος, Περραιβός Χριστόφορος και Σακελλάριος Γεώργιος). Στη Φιλική Εταιρεία συμμετείχαν ως μέλη δεκάδες ιατροί ενώ αρκετοί υπήρξαν ευεργέτες του αγώνα (Αρσάκης από την Ήπειρο, Δελλαπόρτας από την Κεφαλλονιά, Σακελλάριος από την Κοζάνη και ο Φλέβας από τη Νάουσα) (Βακαλόπουλος, 1961).

Όλοι τους από όποιο πόστο ανέλαβαν ή τους ανατέθηκε σκοπό είχαν να αμβλύνουν τον πόνο των ραγιάδων αδελφών τους και να διατηρήσουν άσβεστη την πίστη τους για διεκδίκηση τη ελευθερίας τους.

ΙΑΤΡΟΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΤΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ

Αμέσως μετά την έναρξη της επανάστασης συγκροτήθηκε η Υπηρεσία Επιμελητείας με σκοπό τη διασφάλιση για εφοδιασμό σε όπλα, πολεμοφόδια, τρόφιμα και μισθοδοσία των ενόπλων. Η Υπηρεσία Επιμελητείας ελάχιστα ασχολήθηκε με την τροφοδοσία σε υγειονομικό υλικό και φάρμακα. Όταν μάλιστα κατά την πορεία του αγώνα οι εισροές πόρων ελαχιστοποιήθηκαν, τότε φάνηκε η σχεδόν ανύπαρκτη διοικητική μέριμνα στα πεδία της σίτισης και της υγειονομικής περίθαλψης. Η παροχή ιατρονοσηλευτικής φροντίδας ήταν ανάλογη των γνώσεων και του διαθέσιμου ιατροφαρμακευτικού υλικού.

Με την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης οι υγειονομικές ανάγκες ήταν αυξημένες, η αντιμετώπιση των αιμορραγιών από τους τραυματισμούς και η διατήρηση καθαρών των τραυμάτων ήταν επιτακτική για τη ζωή των αγωνιστών. Όμως πράξεις όπως μετάγγιση αίματος, αντισψία, αντισηψία ήταν παντελώς άγνωστες.

Στα πεδία των μαχών οι ελαφρά τραυματισμένοι φροντιζόταν επί τόπου από τους συμπολεμιστές τους. Οι βαριά τραυματισμένοι μεταφερόταν για νοσηλεία σε σπηλιές – που αποτέλεσαν πρωταρχική μορφή των ορεινών χειρουργείων- σε μοναστήρια και αργότερα σε υποτυ-

πώδη νοσοκομεία τα οποία εν τω μεταξύ είχαν αρχίσει να συγκροτούνται. (Πουρναρόπουλος, 1970)

Ο καθαρισμός των τραυμάτων εξωτερικά γινόταν με ρακή ενώ εσωτερικά με μείγμα από λεύκωμα αυγού με κοινό λάδι και ρακή. Στην συνέχεια για την επούλωση του τραύματος γινόταν επάλειψη με αλοιφή παρασκευασμένη από σαπούνι και ρακή. Η χρήση ρακής (σαν οινόπνευμα) για αντισηψία ήταν ευρεία, συνεχής και συχνή. Στα βαθιά τραύματα χρησιμοποιούσαν ως αντισηπτικό καυτό λίπος, όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο Μακρυγιάννης (Πατσώνης, 2005) στα «Απομνημονεύματά» του: «...Της έβγαλα το παλούκι από το ποδάρι της και το ξεμάτιστα με ξύγκι. Όμως έγινε τούμπανο...».

Για την επίδεση των τραυμάτων χρησιμοποιούνταν υφάσματα από το ρουχισμό τους τα οποία κοβόταν ανάλογα με το μέγεθος του τραύματος και ήταν μη αποστειρωμένα. Ενώ οι νάρθηκες κατασκευάζονταν αυτοσχέδια από ξύλα ή ναστόχαρτο ή καλάμια (Κούζης, 1907).

Σε αιμορραγία αγγείων, η αιμόσταση των τριχοειδών (μικρά αγγεία) γινόταν με οινόπνευμα και των μεγάλων αγγείων με πυρακτωμένο σίδερο. Σε παρατεταμένη αιμόπτυση λόγω τραυματισμού στο θώρακα δινόταν για πόση ζεσταμένο κρασί αναμεμιγμένο με κοινό βούτυρο (Κούζης, 1907).

Η συρραφή τραυμάτων – εκτός της κλασσικής τεχνικής με τη χρήση βελόνας και κοινής κλωστής – αναφέρεται από το Στρατηγό Μακρυγιάννη στα «Απομνημονεύματά» του η χρήση κεφαλών μυρμηγκιών που γινόταν από τους εμπειρικούς γιατρούς: «... Του ρίχτηκαν οι Τούρκοι απάνω του, παίρνει ένα γιαταγνάνι Τούρκικον και σκοτώνει τέσσερους κι εκεί όπου τον πολεμούσαν του δίνουν μίαν μαχαίριά εις την κοιλιά και σκοτώνει τον Τούρκον και με το μαχαίρι εις την κοιλιά ήρθε εκεί όπου είμαστε εμείς εις το ταμπούρι. Και δεν του πειράξαμε το μαχαίρι- με τούτο εις την κοιλιά τον πήγαμε εκεί οπούταν οι ειδικοί μας και ήταν ο γιατρός- και τόβγαλε το μαχαίρι και με των μερμήγκων τα κεφάλια τούρραψε την κοιλιά. Και τράβηξε ο καημένος κοντά ένα χρόνο να γιατρευτεί. Γέρευε και πάλι ξηλώνεταν κι έβγαιναν οι κοπριές από την κοιλιά οπούταν η πληγή. Και ζει τώρα και δεν έχει ψωμί να φάγει ...».

Για τη συγκεκριμένη πρακτική της συρραφής των τραυμάτων ο Γιάννης Βλαχογιάννης σημειώνει τα εξής: «Η δια των κεφαλών των μυρμηγκων ραφή τραυμάτων, γνώριμος τοις εμπειρικοίς ιατροίς των χρόνων εκείνων, εγένετο ως εξής: Προσαγόμενοι μεγάλοι ζωντανοί μέρμηγκες, έδακνον τα χείλη του τραύματος, κεκλεισμένα, αμέσως δι' αποκοπτομένου του σώματος αυτών, έμενεν η κεφαλή σχηματίζουσα ούτω βελονιάν ικανώς ισχυράν».

Ως υπνωτικό (αναισθησία) χρησιμοποιούνταν το αφιόνι (είδος παπαρούνας) για το οποίο το ΙΕ΄ άρθρο του συμφωνητικού, που υπέγραψαν οι αρχηγοί της Φρουράς του Μεσολογγίου πριν από την ηρωική έξοδο (Κόκκινος, 1931), αναφέρει: «...Τα μικρά παιδιά όλα να τα ποτίσουν αφιόνι οι γονείς, άμα σκοτειδιάσει για να μη κλαίνε».

Ως εμετικό χρησιμοποιούνταν «κόκοι τάταρου», οι οποίοι φαίνεται να ήταν πολύ δραστικοί. Γράφει χαρακτηριστικά ο Κ. Δεληγιάννης για το θάνατο του Αθανάσιου Κανακάρη: «...Αλλά κατά δυστυχία της πατρίδος εις εκείνην την εποχήν ευρισκόμενος ο Θάνος Κανακάρης, Αντιπρόεδρος της Διοικήσεως, εις την Ερμιόνην με το Εκτελεστικόν και σθενήσας ολίγον προσεκάλεσαν επί καλή τη πίστει ως ιατρόν, να τον επισκεφθεί τον Κωλέτην. Αυτός δε, ως ελέγετο τότε, του έδωσε δέκα κόκκους τάταρον εμετικόν κι εντός 24 ωρών απεβίωσεν από θάνατον οδυνηρόν της δυσεντερίας με πόνους τρομερούς εις το στόμαχον και εις τα έντερα. Και πολλοί εκ των ευρεθέντων τότε εκεί, ειδήμονες άνθρωποι, διαβεβαίουν ότι εκ προθέσεως του έδωκεν αυτό το εμετικόν και τον εδηλητηρίασεν».

Εκτός από τραυματισμούς υπήρχαν και παθολογικά προβλήματα που ταλαιπωρούσαν τους αγωνιστές. Η αντιμετώπιση αυτών ήταν καθαρά εμπειρική, όπως προαναφέρθηκε.

Στους μώλωπες δινόταν για πόση ζεστό βούτυρο, όπως αναφέρει και ο Φωτάκος υπασπιστής του Θ. Κολοκοτρώνη (Χρυσανθακόπουλος, 1960): «...Αποφασίσσαμεν λοιπόν και τον εποτίσαμεν βούτυρον ζεστόν· τούτο εις την Πελοπόννησον είναι γνωστό ως ιατρικόν, όταν πέσει και δεν έχει έξωθεν του σώματος πληγήν, αλλά μώλωπας. Αφού δε έπие ζεστόν βούτυρον, έπειτα τον εβάλαμεν εις ένα μέρος δια να μην τον φυσάει αέρας, και του ερρίψαμεν δια σκεπάσματος δυο καπότες... Το βάρος αυτό και το βούτυρο, το οποίον άναψε μέσα του, έφερεν ιδρώτας πολλούς και δι' αυτών έφυγαν από το κορμί του τα ζουπήματα».

Για τα οιδήματα των κάτω άκρων χρησιμοποιούνταν αλατόνερο, όπως αναφέρει και ο Κανέλλος Δεληγιάννης στα «Απομνημονεύματά» του: «...Απνυδισμένοι λοιπόν ημείς, από είκοσι ωρών οδοιπορίαν πεζοί, επέσαμεν ημιθανείς, ώστε δεν ηδυνάμεθα ουδείς τους πόδας μας να πατήσουμε, καθ' ότι ήτον πρησμένοι· και εκάμαμεν σαλαμούραν με αλάτι και τους επαστώσαμε».

Ο πυρετός αντιμετωπιζόταν με μαλάξεις με λάδι.

Σε γριπώδη συνδρομή χορηγούνταν αφέψημα ξηρών σύκων και ξυλοκεράτων ή ζεσταμένο κρασί με πιπέρι (Πουρναρόπουλος, 1953)

Τα φάρμακα τα οποία χρησιμοποιούσαν οι επιστήμο-

νες ιατροί και πολλοί από τους εμπειρικούς ήταν κυρίως δρόγες (αλόη, θεριακή, κάρδαμο, κίνα, πιπερόριζα, σαμπούκο, σαρκοτρόφι, σίλφιο κ.ά.), αλλά και χημικές ουσίες (άλας αψινθίας, βόραξ, γόμμα Αραβική, εμετική τρυξ, μίνιον, νίτριον, οξύμελι κ.ά.) (Εμμανουήλ, 1948). Οι φυτικές δρόγες εντοπιζόταν εύκολα στην Ελληνική ύπαιθρο, ενώ τα χημικά παρασκευάσματα προμηθευόταν από την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, τα Επτάνησα και την Τεργέστη και δεν έφταναν ποτέ στα πεδία μάχης.

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ

Με την έναρξη της επανάστασης το 1821 υπήρξε επιτακτική η ανάγκη για επαναπροσδιορισμό και οργάνωση της υγειονομικής περίθαλψης με σκοπό την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των μαζικών απωλειών. Η ανάγκη αυτή προέκυψε α) από τους πολλαπλούς τραυματισμούς που χαρακτήρισαν τις πρώτες μάχες των Ελληνικών άτακτων στρατιωτικών δυνάμεων και β) από τις επιδημίες που μάστιζαν την εποχή εκείνη το Ελληνικό κράτος. Με αποτέλεσμα την στρατιωτική αποδυνάμωση της χώρας. Έτσι με την οργάνωση του τακτικού Σώματος Στρατού ιδρύθηκε το πρώτο Στρατιωτικό Νοσοκομείο, στο ελεύθερο πλέον Ναύπλιο το Μάρτιο του 1823.

Οι ανάγκες εξακολουθούσαν να είναι μεγάλες στα πεδία μαχών και κοντά σε αυτά. Εκεί δημιουργήθηκαν οι πρώτοι σταθμοί βοήθειας (www.vrellis.gr/oreinocheiourgείο/) (πολύ πρώιμη μορφή των ορεινών χειρουργείων). Τέτοιοι σταθμοί βρίσκονταν μέσα σε σπηλιές αρχικά και στη συνέχεια σε σταθερούς σταθμούς, όπως τα μοναστήρια. Τα μοναστήρια και οι μοναχοί έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην Επανάσταση, εκεί μεταφερόταν οι τραυματίες είτε με διάφορα ζώα, είτε από γυναίκες που είχαν πάει εφόδια και πυρομαχικά στα πεδία μάχης και στο γυρισμό μετέφεραν αρκετούς από τους τραυματίες αυτούς.

Αργότερα οι ανάγκες έδωσαν ώθηση για την δημιουργία των πρώτων οργανωμένων υγειονομικών υπηρεσιών των λεγόμενων θεραπευτηρίων. Τα θεραπευτήρια ήταν υποτυπώδεις νοσηλευτικές μονάδες που νοσήλευαν και παθολογικά περιστατικά, αλλά και χειρουργικά (τραυματίες που είχαν την τύχη να φτάσουν ως εκεί).

Ο τόπος των θεραπευτηρίων δεν ήταν οργανωμένος και προγραμματισμένος, αλλά το κέντρο όπου γινόταν συγκέντρωση πολλών ατόμων που έχριζαν ανάγκη περίθαλψης, αυτομάτως έπαιρνε ένα χαρακτήρα θεραπευτηρίου. Το οποίο αδρανοποιούνταν και καταργούνταν μετά το τέλος των μαχών.

Στην Πάτρα φαίνεται να ιδρύθηκε για πρώτη φορά (για όσο διήρκεσε η πολιορκία της Πάτρας από τις 15

Φεβρουαρίου μέχρι τις 18 Μαΐου 1822) ένα τέτοιο θεραπευτήριο. Οι Έλληνες μετέτρεψαν σε «νοσοκομείο» ένα σπίτι δίπλα στο Αγγλικό προξενείο με το σκεπτικό ότι λόγω της γειτνιάσεως αυτής δε θα τολμούσαν να το χτυπήσουν οι Τούρκοι με τα όχι και τόσο ακριβείας πυροβόλα τους.

Επειδή οι ανάγκες κοντά στα πεδία μάχης ήταν πάντα μεγάλες και η διακομιδή των τραυματιών σχεδόν αδύνατη, πολλά μοναστήρια λειτούργησαν ως θεραπευτήρια όπως η Μονή Προυσσού στην Ευρυτανία και η Μονή Ομπλού στην Αχαΐα (1824).

Επιπρόσθετα, στην εξέλιξη του απελευθερωτικού αγώνα ανάλογα με τις πολεμικές ανάγκες και τις αλλαγές του γεωγραφικού χάρτη υπήρξαν πολλά μικρά, πρόσκαιρα και μετακινούμενα νοσοκομεία, τα νοσοκομεία εκστρατείας στα οποία διακομίζονταν οι τραυματισμένοι αγωνιστές.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

Από την έναρξη (1821) φτάνοντας στο τέλος της Ελληνικής επανάστασης με την απελευθέρωση των Ιωαννίνων (21 Φεβρουαρίου 1913) αναφορικά με την οργάνωση της υγειονομικής υπηρεσίας, ίσχυε το Βασιλικό Διάταγμα της 25ης Νοεμβρίου 1910 «Κανονισμός της Υγειονομικής Υπηρεσίας Εν Εκστρατεία», ο οποίος περιλάμβανε στην ουσία τα πεδινά και ορεινά Νοσοκομεία Εκστρατείας. Οι υγειονομικές αυτές δομές ήταν αρκετά δυσκίνητες και μάλλον δε θα μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες ενός επιθετικού πολέμου.

Η προπαρασκευή για τον Α΄ Βαλκανικό / Ελληνοτουρκικό πόλεμο 1912 οδήγησε στην σύνθεση νέου νόμου, του νόμου «Περί Συνθέσεως του Ενεργού Στρατού» σύμφωνα με τον οποίο συγκροτήθηκαν νέοι σχηματισμοί: τα Ορεινά και Πεδινά Χειρουργεία, οι Μοίρες Τραυματιοφορέων και τα Νοσηλευτικά Τμήματα.

Στην Ήπειρο λίγο πριν την έναρξη του αγώνα το Στρατηγείο Στρατιάς Ηπείρου περιλάμβανε ένα «Νοσοκομείο Διακομιδής» στο Αγρίνιο, με πολλές ελλείψεις σε υγειονομικό υλικό και προσωπικό και ένα υπό συγκρότηση Στρατιωτικό Νοσοκομείο στην Αμφιλοχία. Η βασική μέριμνα της Υγειονομικής Υπηρεσίας του Στρατηγείου Ηπείρου ήταν η σύσταση Στρατιωτικού Νοσοκομείου Εκστρατείας στην Άρτα αφού όμως πρώτα διασφαλιζόταν η ευρύτερη περιοχή. Τελικά το νοσοκομείο αυτό ιδρύθηκε ως Πρόσκαιρο Στρατιωτικό Νοσοκομείο με την έναρξη των εκθροπραξιών στις 6/10/1912 από το

προσωπικό του 15ου Ορεινού Χειρουργείου. Για τις τοπικές ανάγκες θεραπευτήριο ιδρύθηκε και στο Μέτσοβο μετά την απελευθέρωσή του (31/10/1912)

Κλείνοντας να τονιστεί η σημαντική συμβολή του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού ο οποίος ιδρύθηκε στις 10 Ιουνίου 1877. Σκοποί του σε καιρό πολέμου είναι η συνδρομή στο έργο της Στρατιωτικής Υγειονομικής Υπηρεσίας, η νοσηλευτική περίθαλψη τραυματιών και ασθενών καθώς και η προστασία των αιχμαλώτων, του άμαχου πληθυσμού και των θυμάτων πολέμου. Το 1911 Ιδρύεται από τον Ερυθρό Σταυρό η Πρώτη Πρακτική Σχολή Αδελφών Νοσοκόμων μονοετούς φοίτησης με στόχο την ουσιαστική συμβολή του Συλλόγου στην υγειονομική υπηρεσία για την περίθαλψη και νοσηλεία των τραυματιών του πολέμου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το Έθνος στην έναρξη της Επανάστασης διέθετε ικανό αριθμό εμπειρικών γιατρών με ιατρικές γνώσεις παραδεκτές, ώστε να μπορούν να προσφέρουν βοήθεια στους τραυματίες αγωνιστές. Αν σκεφτεί κανείς ότι η μεγάλη πρόοδος της Ιατρικής ξεκίνησε στα μέσα του 19ου αι. (Παστέρ, Κωχ) μπορεί με ασφάλεια να ειπωθεί ότι η ιατρική που ασκούσαν οι επιστήμονες γιατροί δεν ήταν ανώτερη από αυτή των εμπειρικών και ιδιαίτερα στην χειρουργική περιποίηση των τραυμάτων. Οι εμπειρικοί γιατροί συνέβαλλαν τα μέγιστα στην περίθαλψη των αγωνιστών στην πρώτη γραμμή των μαχών. Πολλοί από αυτούς ήταν ταυτόχρονα και πολεμιστές, σημαντικό ρόλο στα πεδία των μαχών εξίσου διαδραμάτισαν οι φιλέλληνες γιατροί, οι γυναίκες και τα μοναστήρια με τους μοναχούς.

Το σημαντικότερο ρόλο όμως έπαιξε το πάθος των Ελλήνων για ελευθερία. Αυτό τους έκανε να αντέχουν και να αντεπεξέρχονται στις τραγικές υγειονομικές συνθήκες που επικράτησαν.

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΓΕ: Συμμετείχε στην σύλληψη, σχεδιασμό και συγγραφή του άρθρου καθώς και στη συλλογή και μελέτη της βιβλιογραφίας.

ΒΛ: Συμμετείχε στο σχεδιασμό του άρθρου, μελέτη της βιβλιογραφίας και στον φιλολογικό έλεγχο του κειμένου. Όλοι οι συγγραφείς αξιολόγησαν κριτικά και ενέκριναν την υποβολή του τελικού κειμένου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασόπουλος Α. (1965). Πελοποννήσιοι ιατροί κατά τον ιερόν Αγώνα του 1821. Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά, εκδότης Παπαχριστοφίλου Μ, τεύχος 9, σελ. 34.
- Βακαλόπουλος, Α. (1961) Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Τόμος Β΄: Τουρκοκρατία. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ηρόδοτος σελ. 120-238.
- Βασιλείου Π. (1960). Η Επισκοπή Λιτζάς και Αγράφων επί Τουρκοκρατίας. Αθήνα: Εκδόσεις Μαυρίδης σελ. 85-193
- Εμμανουήλ Ε. (1948). Ιστορία της Φαρμακευτικής. Αθήνα, Πυρσός, σελ. 650.
- Κόκκινος Δ., (1931), Η Ελληνική Επανάσταση, Αθήνα.
- Κούζης Α. (1907). Η Ιατρική κατά τον Αγώνα, Τόμος Γ΄. Αθήνα: Αρχαία Ιατρική.
- Κωνσταντίνου, Γ. (2010). Η Ιστορία των Στρατιωτικών Νοσοκομείων στη Νεότερη Ελλάδα, διδακτορικές διατριβές ΑΠΘ. Θεσσαλονίκη.
- Λάζαρος, Β. (2014). Γιατροί και Ιατρική στην Επανάσταση του 1821. Βαρθολομιό: Μπαλτά σελ 61-3012.
- Λειβαδαράς, Ν. (2012). Το πρώτο νοσοκομείο της επαναστατημένης και ελεύθερης Ελλάδας στην Ερμούπολη Σύρου 1825. Διδακτορικές διατριβές ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, σελ 17-26
- Παϊδούσης, Μ. (1939). Η Ιατρική εις την Χίο κατά τους τελευταίους αιώνας (1600-1900). Περιοδικό το εν Χίω συλλόγου «Αργέντη» Τεύχος 2, σελ. 4.
- Πατσώνης Γ. (2005). Ιατρική στα κείμενα του Μακρυγιάννη. Περιοδικό “Ιατρικά Θέματα”, τεύχος 33, Θεσσαλονίκη. Τριμηνιαία έκδοση του Ιατρικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης.
- Πουρναρόπουλος Γ., (1970), Ιατρική και Ιατροί κατά την Εθνεγερσίαν, Νέα Εστία.
- Πουρναρόπουλος, Γ. (1953) Έλληνες και Ξένοι Ιατροί κατά την Επανάστασιν του 1821. Δελτίον Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών 1:231-254
- Σχίζας Δ., Κυριακόπουλος Κ., Σχίζας Ν. (2009) Οι εμπειρικοί γιατροί και η συμβολή τους στην περίθαλψη των αγωνιστών κατά την επανάσταση του 1821. Περιοδικό «Επετηρίς», τόμος 14ος, Αθήναι: Ίδρυμα Νεοελληνικών Σπουδών
- Νόμος 3995/7-1-1912 «Περί συνθέσεως του Ενεργού Στρατού» ΦΕΚ 15/1912, τόμος Α΄.
- ΒΔ (Βασιλικό Διάταγμα) 25/11/1910 «Κανονισμός της Υγειονομικής Υπηρεσίας Εν Εκστρατεία»
http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/5307/Istoria_G-Lykeiou_html-apli/index.html
www.vrellis.gr/oreino-cheiroyrgeio/

Health care for the wounded combatants during the Greek Revolution of 1821

Eleni Gioti¹, Lamprini Vika²

1. School Nurse, M.Sc., EEEK of Ioannina

2. Teacher of Greek Language, Literature and History, M.Sc. candidate

ABSTRACT

This paper presents a historical review of the health situation during the Greek War of Independence. The efforts to support and organise the Revolution of 1821 included organisation of structures, finding financial resources, collecting ammunition and mental preparation. However, there was no consideration concerning the medical, nursing and pharmaceutical care for the wounded combatants. The Greeks realised there is lack of medical equipment and staff right from the beginning of the Revolution. They had to nurse not only the casualties but also the people who suffered from an epidemic or other diseases. Many people who had studied Philosophy, Astronomy and other sciences also practised Medicine. However, their knowledge was limited to a naturalistic perception of the reality in the medical field. There were also quack doctors and charlatans offering health aid based on their experience. The health conditions were awful due to the constant, unexpected transportation of the military forces, the siege of forts and cities, the forced transportation of a large number of people from the countryside to fortified city centres, the constant battles, the lack of drinking water, food and medicines. Philhellenism, volunteerism, women's contribution, financial support from the rich and strong will to be free helped in ameliorating the conditions.

Key words: Combatant, Greek War of Independence, health care, wounded

Corresponding author: Eleni Gioti
e-mail: gioti.el@gmail.com

Date of submission: 22/10/2021
Publication date: December 2022

Citation: Gioti E. & Vika L. (2022). Health care for the wounded combatants during the Greek Revolution of 1821. Hellenic Journal of Nursing Science 15(4): 49-56, <https://doi.org/10.24283/hjns.202245>